

Plagiaat bij het Deventer leesplankje

door René Berends

Miljoenen mensen hebben tot diep in de jaren zeventig van de twintigste eeuw met de aap-noot-mies-versie van het leesplankje leren lezen. Het plankje van M.B. Hoogeveen is vooral bekend geworden door de koppeling aan de prachtige verhalen over Ot en Sien en de illustraties van Isings. De aap-noot-mies-plank kent een vijftal voorgangers. De eerste twee daarvan publiceerde Hoogeveen in de tijd dat hij hoofd was op School H in Deventer, bij uitgeverij Brinkgreve in de Nieuwstraat. Het waren de eerste leesplankjes op de Nederlandse markt. Het leesplankje is dan ook met recht een Deventer uitvinding.

Hoogeveen had op School H een collega, J.H. Colenbrander, die ook lesmateriaal ontwikkelde voor het aanvankelijk lezen. Zijn werk leidde tot de uitgave van een concurrerend leesplankje bij een andere uitgeverij in de stad: AE. Kluwer.

Twee onderwijzers van dezelfde school, die in dezelfde tijd, bij twee verschillende uitgevers in de stad materiaal uitgeven voor het aanvankelijk lezen, dat moet wel tot ruzie hebben geleid. En dat gebeurde ook. Als de Rotterdamse onderwijzer en auteur J.S. Verburg in 1913 een boek over leesdidactiek schrijft, start hij een onderzoek naar plagiaat. De beide auteurs en met hen hun uitgevers, Wolters en Kluwer, dragen maar al te graag bewijzen aan waarmee de andere partij zwart gemaakt kan worden. De zaak wordt Verburg te ingewikkeld en hij komt niet tot een oordeel. Case closed. Honderd jaar later openen we in dit artikel de 'cold case'. En in een ware 'crime investigation' worden de vragen opgelost: wie is de echte vader van het leesplankje en wie kan er van plagiaat beticht worden?

Hoogeveen en Colenbrander

Hoogeveen wordt in 1862 in Giethoorn geboren. Hij moet veelbelovend zijn geweest, want in een tijd waarin de meeste onderwijzers nog in de praktijk bij schoolmeesters worden opgeleid, wordt hij in september 1877 als kwekeling toegelaten tot de net opgerichte Rijkskweekschool in Deventer. Even opmerkelijk is het dat Hoogeveen, in 1882, net twintig jaar oud, een baan aanvaardt op de prestigieuze, bij de kweekschool behorende, Rijksleerschool. Daar blijft hij tot 1888. Dan wordt hij schoolhoofd in Stiens, maar in 1894 keert hij naar Deventer terug om er schoolhoofd te worden op School H. Die school betreft in dat jaar de nieuwbouw naast het Burgerweeshuis in de Bagijnenstraat, tegenwoordig het domicilie van daltonschool De Hagenpoort.

Colenbrander is een Deventer jongen. Hij wordt in 1865 geboren in de Lange Bisschopstraat, waar zijn vader koperslager is. Ook hij wil onderwijzer worden. Hij krijgt zijn scholing in de praktijk en vindt in 1884 een baan aan school G. Deze oude Stadsbewaarschool aan de Hagensteeg verwisselt hij in 1891 voor de nieuw opgerichte School H, om vervolgens in 1894 mee te verhuizen naar de nieuwbouw aan de Bagijnenstraat.

Het is onduidelijk of Hoogeveen en Colenbrander als ze in 1894 collega's worden op School H, elkaar al kenden. Ze hebben in ieder geval niet bij elkaar op de Rijkskweekschool gezeten, maar zullen elkaar vermoedelijk wel eens ontmoet hebben. Zo groot is Deventer immers niet en zoveel onderwijzers telt de stad niet. Als Hoogeveen tussen 1882 en 1888 een jonge onderwijzer is aan de Rijksleerschool in de Brinkpoortstraat, is Colenbrander dat tussen 1884 en 1891 aan de Stadsbewaarschool aan de Hagensteeg, hemelsbreed maar zo'n 300 meter van elkaar verwijderd.

Waar het aannemelijk is dat de beide mannen elkaar dus kenden uit de periode van voor 1888, is het ook waarschijnlijk dat die eventuele contacten niet aangehouden zijn toen Hoogeveen in Stiens schoolhoofd was (1888-1894) en hij in Deventer buiten beeld was. Die aanname is belangrijk voor de beantwoording van de vraag of de één ideeën van de ander gejat heeft, of niet.

De aanzet tot het leesplankje van Hoogeveen

Als Hoogeveen in Stiens hoofdonderwijzer is, experimenteert hij met een klassikale leesplank. Hij betimmerert een ezelsbord met een aantal horizontale planken en zet deze voor de klas. Daarop kan hij voorwerpen en afbeeldingen plaatsen. Er onder

hangt hij aan spijkertjes rechthoekige stukjes lei, waarop hij losse letters schrijft. Het is een klassikale voorloper van het latere leesplankje. Hoogeveen schrijft hierover al in 1891 in een artikel voor Het Schoolblad.

Vermoed wordt dat Hoogeveen in deze periode voor het leren lezen van zijn eigen zoontje ook een klein individueel leesplankje ontwerpt, maar zelf schrijft hij daarover niets in het genoemde artikel.

Rond de tijd dat Hoogeveen in 1894 weer naar Deventer gaat, kristalliseert het idee van een door leerlingen individueel te gebruiken leesplankje verder uit. Hij vindt in de firma Brinkgreve een uitgever voor zijn idee.

Aanvankelijk lezen bij Colenbrander

Ook voor Colenbrander is 1894 een productief jaar. In de ja-

ren daarvoor ontwikkelt hij verschillende ideeën voor onderwijsmaterialen. In het jaar dat Hoogeveen zijn schoolhoofd wordt, verschijnt er als eerste de methode Het Leeren Lezen bij uitgeverij Thieme & Co. in Zutphen. Het materiaal bevat een handleiding, een zevental wandplaten voor lees oefeningen en een achttal leesboekjes voor het aanvankelijk lezen. De serie boekjes krijgt de titel De Kleine Lezer mee. Drie jaar later, in 1897, wordt dit materiaal uitgebreid met een toelichting, letterkaartjes, letterdoosjes en legplankjes voor het leggen van woordjes bij het leren lezen.

Een eerste conclusie:

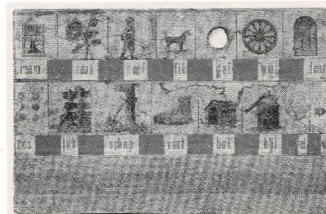
Hoogeveen vader van het leesplankje

Als we de tijd voor het ontwikkelen, schrijven, vormgeven en drukken van onderwijsmateriaal in ogenschouw nemen, dan kan het niet anders dan tot de conclusie leiden dat beide mannen zich afzonderlijk van elkaar, gelijktijdig, met de ontwikkeling van onderwijsmateriaal voor het aanvankelijk leesonderwijs hebben beziggehouden en dat het toeval wil, dat beiden in het jaar waarin ze hun materiaal publiceren, collega's worden op dezelfde school. Geconcludeerd kan worden dat Hoogeveen de eerste is van de twee die met een leesplankje op de markt komt.

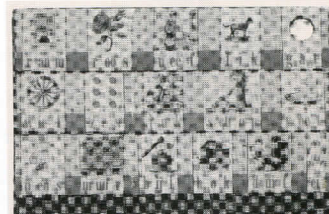
Perikelen met de eerste leesplankjes

Ondanks het feit dat Hoogeveen dus al een aantal jaren met een klassikale versie van het leesplankje experimenteert en hij, naar gezegd wordt, ook een klein plankje heeft gebruikt om zijn eigen

zontje te leren lezen, is het onbegrijpelijk dat de eerste versie een aantal fouten kent. Het plankje kent twee rijen van in totaal vijftien woordjes, beginnend met raam-roos-neef. Een regelrechte flater slaat Hoogeveen door de letter 'uu' te vergeten en een hinderlijke fout maakt hij door de letter 'eu' aan te leren met het woordje 'deur'. In dat woord klinkt de 'eu' immers niet klankzuiver, omdat de klank van de letter verkleurt door de daaropvolgende letter 'r'. Het plankje wordt, op zijn zachts gezegd, door de twee fouten niet warm onthaald, maar vooral omdat het van een slechte kwaliteit is en het er weinig verzorgd uitziet.

Eerste leesplankje van Hoogeveen.
Uitgeverij Brinkgreve, Deventer 1894

Tweede, verbeterde leesplankje van Hoogeveen.
Uitgeverij Brinkgreve, Deventer 1898

De leestechische onvolkomenheden worden in 1898 bij de verbeterde, drieregelige versie weggewerkt, maar ook dit plankje ziet er niet aantrekkelijk uit. Een aardigheid is de plaatsing van het woord 'gat' in de rechterbovenhoek. Als het plankje daar doorboord wordt, zodat er een 'echt' gat in het plankje ontstaat, kan deze makkelijk aan een in de schoolbank getimmerde spijker gehangen worden. Zo hebben de kinderen het plankje altijd paraat. Een kleine honderd scholen schaffen zich het plankje aan, een onvoldoende aantal om van een succes te spreken. En ondanks dat er ook een klassikaal leesbord, een aantal leesboekjes en een toelichting bij het materiaal verschijnt, wordt het geen succes. Wolters in Groningen ziet echter heil in het plankje en neemt het materiaal van het noodlijdende Brinkgreve over. Wolters houdt de oude voorraad in de handel, overplakt slechts de naamvermelding van Brinkgreve en experimenteert tussen 1902 en 1910 verder. Er verschijnen in Groningen nog drie raam-roos-neef-versies van Hoogeveens leesplankje, waarbij het slechts om nuanceverschillen gaat in vergelijking met de Deventer plankjes. Geleidelijk groeit het aantal gebruikers tot 250, maar ook bij dit aantal is het voor Wolters nog niet succesvol.

Succes is er wel te melden voor een aantal leesboekjes van de hand van Ligthart en Scheepstra en met illustraties van Isings. Voor Wolters ligt daar dan ook de oplossing voor het kwakkelen-de leesplankje. Isings krijgt in 1908 de opdracht om een nieuw ontwerp te maken. En als het nieuwe aap-noot-mies-plankje twee jaar later verschijnt, is het, zeker ook door de combinatie met de leesseries, snel een succes.

De Nieuwe Leerwijze

In 1899 wordt Hoogeveen hoofd van een school voor mulo in Enschede. En als in 1902 Wolters de oude voorraad en de rechten op de leesplankjes van Brinkgreve overneemt, betekent dat het einde van de binding tussen Hoogeveen met Deventer.

Colenbrander is dan inmiddels een veel gevraagde auteur van

- Advertentie -

Biebwijs.nl

Boekcollecties lenen,
een gratis abonnement voor alle
leerkrachten? Aan de slag met taal- en
leesbevordering in alle groepen?
Mediawijsheden in de school brengen?

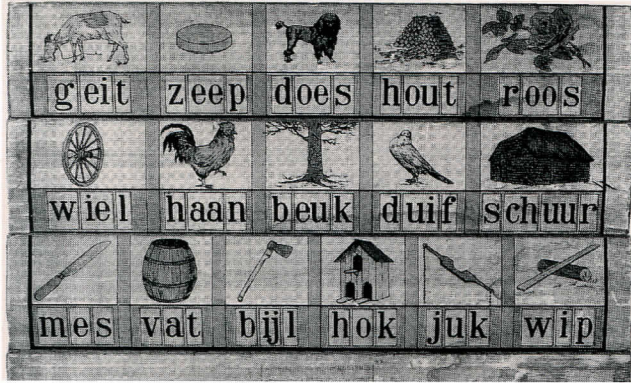
Kijk op www.biebwijs.nl/deventer Onderwijsaanbod op maat van
de Bibliotheek Deventer. Wilt u zich aanmelden voor onze digitale
nieuwsbrief? Stuur een mail naar: nroozendaal@obdeventer.nl.

de Bibliotheek Deventer

www.biebwijs.nl/deventer

Marieke Rienstra - Nienke Roozendaal - 0570 65 27 73 / 0570 67 57 24
mrrienstra@obdeventer.nl / nroozendaal@obdeventer.nl

onderwijsleermiddelen. In 1902 geeft hij bij Kluwer De Nieuwe leerwijze voor het eerste onderwijs in lezen en zuiver schrijven uit, zoals hij zijn nieuwe leesmethode noemt. Er verschijnt een klassikale vertelselplaat van karton of op linnen beplakt en ook een van papier op karton geplakt leesbordje met dezelfde afbeelding erop.

Het materiaal ziet er goed en verzorgd uit, maar vanwege het minder duurzame karton kiest Kluwer er in 1910 voor het kartonnen leesbordje te vervangen door een houten plankje.

Ontwikkelingen in het jaar 1910

En terwijl Kluwer in 1910 dus een houten leesplankje uitgeeft, verschijnt in hetzelfde jaar bij Wolters de aap-noot-mies-variant van het leesplankje van Hoogeveen.

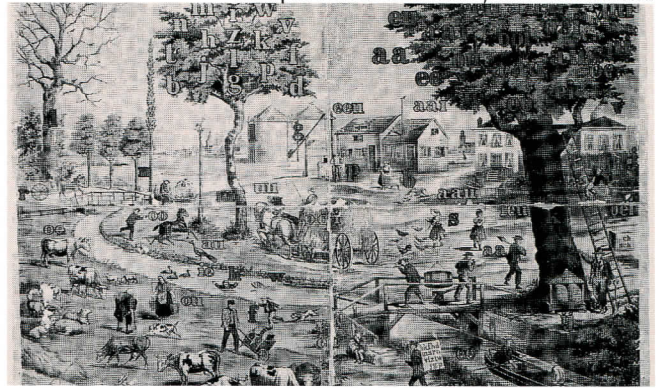
Voor beide uitgevers is de actie van de ander een stevige streep door de rekening. Beide uitgevers hebben flink geïnvesteerd in een product dat zijn succes nog niet bewezen heeft en zien elkaar dan ook als een danige concurrent. Het is dan ook geen wonder, dat als de Rotterdamse onderwijzer en auteur J.S. Verburg voor zijn didactiekboek over het leesonderwijs in 1913 onderzoek doet naar mogelijk plagiaat, beide uitgevers en hun auteurs voor het onderzoek de nodige munitie aanleveren. Colenbrander wijst erop dat Hoogeveens eerste plankjes van zeer slechte kwaliteit waren en dat het plankje dat hijzelf in 1910 uitgaf slechts een houten versie is van het eerder verschenen leesbordje. Ook wijst hij erop dat Hoogeveen voor zijn eerste plankje wel eens de afbeelding van het woord 'neef' uit de leesboekjes van Colenbrander gejat zou kunnen hebben. De overeenkomst is inderdaad opmerkelijk.

Hoogeveen slaat een hooghartige toon aan en wijst erop dat hij toch echt de eerste versie van het plankje op de markt gebracht heeft en dat 'dus' Colenbrander plagiaat gepleegd heeft.

Opmerkelijk bij deze ruzie is, dat het in 1905 bij de Fraters van Tilburg verschenen 'katholieke leesplankje' door beide partijen geheel buiten de discussie gehouden wordt. Het onderwijs was toen nog zo verzuimd dat dit plankje niet als concurrent gezien werd voor de markt van openbare en christelijke scholen.

Colenbrander, vader van de 'vertelselplaat'?

Al mag Hoogeveen dan 'de' vader van het leesplankje zijn, interessant is dat Colenbrander de eerste is, die bij het werken met het leesplankje gebruik maakt van een vertelselplaat,

waarop de te lezen woorden terug te vinden zijn. De klassieke schoolplaat met de aap van Teun in de dakgoot, die in 1910 bij de methode Hoogeveen verschijnt, is daarom een navolger van de vertelselplaat van Colenbrander.

Is naast Hoogeveen als vader van het leesplankje, dan Colenbrander 'de vader van de vertelselplaat'? Nee, zelfs niet van een vertelselplaat die bij het leren lezen gebruikt wordt! Verder onderzoek naar het ontstaan van de vertelselplaat leidt namelijk naar School G, de voormalige Stadsbewaarschool aan de Hagensteeg, schuin tegenover School H gelegen, de school waar Hoogeveen en Colenbrander collega's waren. Op deze School G begon Colenbrander in 1884 zijn onderwijscarrière. Kort daarvoor was G. Jansen daar hoofdonderwijzer. Jansen geeft al in 1872 een Groote plaat voor school en kinderkamer uit met daarop een landschap (met Deventer toren!) en met afgebeelde woorden en alle te leren letters en klanken erop. Colenbrander zal ongetwijfeld kennis genomen hebben van deze plaat, gemaakt door een voorganger van hem op School G, waarbij hij misschien zelfs in de klas gezeten heeft. Omdat hij in de binnenstad geboren is, is het goed mogelijk dat hij op de Stadsbewaarschool naar school ging. Het is aannemelijk dat de plaat van Jansen hem dus op het idee gebracht heeft om, gekoppeld aan zijn leesbordje, ook een vertelselplaat uit te geven bij zijn leesmethode.

Eindconclusie

Colenbrander en Hoogeveen hebben onafhankelijk van elkaar hun ideeën over het aanvankelijk lezen ontwikkeld, maar toen ze, eenmaal collega's op dezelfde school, van elkaars ideeën hoorden en elkaars materialen zagen, is het geleidelijk tot een uitwisseling gekomen. Toen het ernaar uitzag dat de methode Hoogeveen een stille dood zou sterven, heeft Kluwer in 1910 Colenbranders kartonnen leesbordje op hout uitgegeven, niet wetende dat Wolters in hetzelfde jaar met de aap-noot-mies-variant van Hoogeveens leesplankje zou komen. Bij die variant gaf Wolters een vertelselplaat uit, waarvoor de vertelselplaat van Colenbrander model stond. Case closed!

NB

Dit artikel zal in een uitgebreide versie, met literatuuropgave en noten verschijnen in het Deventer Jaarboek 2013.